

idrak

Dini Arařtırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies
Cilt/Volume-1 • Sayı/Issue-1 • Haziran 2021

Cilt | Volume: 1 • Sayı | Issue: 1
15 Haziran | June 15, 2021

Bilimsel Devrim Çağında Hermetik Metinlerin Rolü

The Role of Hermetic Writings in The Age of Scientific Revolution

Cevdet Coşkun

Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Fizik Bölümü, Giresun/Türkiye.

*Professor. Giresun University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Physics, Giresun/Turkey.*

cevdet.coskun@giresun.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2186-8699

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Arařtırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 22 Şubat | February 2021

Kabul Tarihi | Date Accepted: 25 Mart | March 2021

Yayın Tarihi | Date Published: 15 Haziran | June 2021

Atıf | Cite as

Coşkun, Cevdet. "Bilimsel Devrim Çağında Hermetik Metinlerin
Rolü". *idrak* 1/1 (Haziran 2021), 23-46.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı
ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.

*This article has gone through a peer review process and scanned via a
plagiarism software. No plagiarism has been detected.*

Telif | Copyright ©

Published by Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Giresun
University Faculty of Islamic Sciences, 28200, Giresun, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Bilimsel Devrim Çağında Hermetik Metinlerin Rolü

Öz

Klasik Avrupamerkezci söylem, 16. yüzyıl ile birlikte Avrupa'da başlayan Bilimsel Devrim çağının ana motivasyonunu, Antik Çağ Yunan medeniyetine ait eserlerin geç Orta Çağ ile birlikte Batı'da yeniden basılıp-okunmasında arar. Bu söyleme göre, böylece Kilisenin düşüncüyü belirlediği uzun bir dönemden sonra insanoğlu yeniden kendi potansiyelini fark etmiş, aklını ve duyularını kullanarak evreni yeniden tanımaya başlamıştır. Bir 19. yüzyıl anlatısı olan bu iddianın aksine artık sürecin bu kadar rasyonel bir biçimde gerçekleşmediği, Avrupa'da yaşanan Rönesans ve Bilimsel Devrimler çağının irrasyonel ve metafizik temellerinin olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki bu süreçte Avrupa dışından (Mısır'dan) gelen teolojik/metafizik ve simya/astroloji/maji içerikli Hermetik metinlerin etkisi, Antik Yunan düşünürlerinin etkisinden daha fazladır. Temel mottosu "İnsan büyük bir mucizedir." olan Hermetizmin hümanistik ve antroposentrik evren tasavvuru, Orta Çağ kilisesinin kötümser insan tanımlamasından ve her türlü baskıcı din anlayışından bunalmış olan Avrupa insanının kendini güvende hissedebileceği bir doğal din görevi görmüştür. Zamanla ortodoksiye karşı kendini ifade edebilmenin meşru bir zemini hâline gelen bu ezoterik/okült düşünceler, 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kurumsallaşarak bir çıkış yolu arayan Avrupa insanını kendine çekmeye başlamıştır. Ancak Hermetik metinlerin kurumsal din anlayışı ciddi biçimde tehdit ettiğinin anlaşılmasıyla, Kilise ile Rönesans Hermetikleri arasındaki mücadele şiddetlenerek artmış ve Bilimsel Devrim işte tam da bu çatışmanın bir ürünü olarak uç vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hermetizm, Hermes, Yeni Çağ, Rönesans, Bilimsel Devrim

The Role of Hermetic Writings in The Age of Scientific Revolution

Abstract

Classical Eurocentric discourse seeks the main motivation of the age of Scientific Revolution that started in Europe with the 16th century in the reprinting and reading of works belonging to the Ancient Greek civilization in the late Middle Ages. Thus, after a long period of time during which the Church determined thought, mankind realized his potential and started to recognize the universe once again by using his mind and senses. Contrary to this claim, which is the narrative of the 19th century, it is understood that the process does not take place in such a rational way anymore, and the emergence of the Renaissance and Scientific Revolutions in Europe has irrational and metaphysical foundations. In this process, the influence of Hermetic writings with theological/metaphysical and alchemy/astrology/magic content coming from outside Europe (Egypt) is greater than that of ancient Greek thinkers. Hermeticism's humanistic and anthropocentric conception of the universe, whose basic motto is "Man is a great miracle.", served as a natural religion in which European people, overwhelmed the Medieval Church's pessimistic definition of human and all kinds of oppressive religious conception, could feel safe. These esoteric/occult thoughts, which over time have become a legitimate ground for expressing themselves against orthodoxy in time, have started to attract European people who have been looking for a way out by institutionalizing in Europe since the 15th century. However, with the realization that the Hermetic texts seriously threaten the institutional religious understanding, the struggle between the Church and the Renaissance naturalists has intensified and the Scientific Revolution has sprung as a product of this conflict.

Keywords: Hermetism, Hermes, New Age, Renaissance, Scientific Revolution

Giriş

Bilim ve felsefe tarihindeki büyük anlatılardan biri de 15. yüzyılda başlayan Rönesans ve müteakip Bilimsel Devrim çağının, yaklaşık bin beş yüz yıllık bir aradan sonra Avrupa'nın Antik Yunan ve Roma kaynaklarıyla yeniden temas kurmasıyla gelişen rasyonel ve sistematik bir sürecin ürünü olduğu yönündeki yaygın kanaattir. Pozitivist düşüncenin bilim ve felsefe dünyasına egemen olduğu 19. yüzyılda kurgulanan bu naif tezin, dönemin genel kabulleriyle tutarlı olarak üretilen siyasi temelli bir inanç olduğu artık daha çok kabul görür olmuştur.¹ Bilime duyulan inanç -sanılanın aksine- bilimsel değil metafizik bir inançtır. Yeni Çağ Avrupa'sında yaşanan Bilimsel Devrimin belirli bir tarihsel dönemde, cesur ve akıllı birkaç kişi tarafından rasyonel ve sistematik bir şekilde ortaya konduğuna inanmak artık mümkün görünmemektedir. Bilimin ilerlemesinde tek tek bilim insanlarının üstün çabaları elbette inkâr edilemez. Ancak tıpkı siyasi devrimler için olduğu gibi bilimsel devrimler de sadece onlara liderlik eden insanların kişisel mücadelelerinin değil, dönemin karşı konulamaz değişimlerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Bu bağlamda Avrupa'da Kopernik'le başlayan Bilimsel Devrim çağı da salt mantıksal ve ussal süreçlerin değil, metafizik, dinsel, sanatsal, büyüsel süreçlerin bir sonucudur. Yani Adorno'nun "*Tarihe akıl değil, akıldışılık ve tutkulu insan doğası yön verir.*" biçimindeki ünlü tespiti² sadece genel siyasi tarih için değil bilim ve felsefe tarihi için de geçerlidir.

Peki, Avrupa'da bilimsel devrimi hazırlayan arka plan nasıl gelişmiştir? Öncelikle anlaşılır olması bakımından bazı tarihsel dönemleri netleştirmek faydalı olabilir. Bilimsel Devrim çağı genel bir kabul olarak; Kopernik'in *De Revolutionibus Orbium Caelestium* (Gök Kürelerinin Dinamiği Üzerine) adlı anıtsal eserini yayınladığı 1543 tarihinde başlar ve sadece Newton'un değil tüm bilim tarihinin başyapıtı sayılan *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Doğa Felsefesinin

1 Geniş bilgi için bk. Martin Bernal, *Kara Atena* çev. Özcan Buze (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016).

2 Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: Notos Yayınevi, 2015), 54.

Matematiksel İlkeleri) adlı eserin yayınlandığı 1687'de biter. Bu durumda Bilimsel Devrim çağı, 15. yüzyılda İtalya'da başlayıp tüm Batı Avrupa'ya yayılan Rönesans ile 17. yüzyılda Descartes ile başlayıp 18. yüzyılda Kant ile zirveye ulaşan Aydınlanma (ve aşağı yukarı eşzamanlı yaşanan Sanayi Devrimi) dönemlerinin arasında yer alır.

Bilindiği üzere Orta Çağ Avrupa'sında geçerli olan bilim anlayışı, Antik Yunan ve Roma'da geliştirilen doğa anlayışının dinen sakıncasız bir yorumu olarak görülmektedir. Buna göre, Erken Orta Çağ düşünürü Aziz Augustinus özellikle Platoncu anlayışı, Petrus Abelardus (ö. 1142) ve Aquinolu Thomas (ö. 1274) gibi geç Orta Çağ düşünürleri de Aristotelesçi anlayışı Hristiyan teolojisi ile birleştirerek skolâstik bir düşünce sistemi geliştirmişlerdir. Doğa hakkında bilgi sahibi olmak için başvurulacak yol ise, İncil'deki inanç önermelerinden ve otoritelerin fikirlerinden hareketle tımdengelimci bir yöntemle ve akıldan çok iman yoluyla anlamaya dönüktü. Ancak Geç Orta Çağ'da yaşanan önemli bir felsefi polemik olan *Tümeller Kavgası*, Ockhamlı William (ö. 1347) ile nominalistlerin (adçılar) lehine sonuçlanınca, Kiliseye ve otoritelere duyulan güven ciddi şekilde sorgulanmaya başlamıştı.

Öte yandan İslam dünyasının düşünsel dinamizmini kaybettiği ve Avrupa'nın Akdeniz havzasında ekonomik üstünlüğü ele geçirmeye başladığı 15. yüzyıl ile birlikte Avrupa'da bazı önemli tarihsel olaylar vuku bulur. Okyanus ötesi coğrafi keşifler, ekonomik ve kültürel sömürgecilik faaliyetlerinin başlaması, Doğu Roma'nın sona ermesiyle İstanbul'daki entelektüel birikimin özellikle İtalya'ya akması ve bunların akabinde Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik ve sosyal hareketlilikler bunlardan birkaçıdır. İşte bu süreçte, bin yıllık karanlık bir dönemden sonra, kendisi dışındaki dünyayı fark eden Avrupa için ihtiyaç duyduğu maddi zenginliklerin yanı sıra kültürel zenginlikleri de özümseme vakti gelip çatmıştır. İlk etapta Akdeniz havzasındaki deniz ticaretine ve finans dünyasına hâkim olan Floransa, Venedik, Cenova gibi İtalyan şehir devletlerinde temerküz eden ekonomik ve kültürel zenginlik, Katolik kilisesinin baskısı altında bunalmış ve bir çıkış yolu arayan yeni orta sınıfın ihtiyaç duyduğu toplumsal zemini sağlamıştır.

1. Hermes ve Hermetik Metinler

Tarihin en karanlık isimlerinden biri olan Hermes'in kimliği sürekli tartışma konusu olmuştur. Bir tanrı mı? Bir peygamber mi? Yoksa bir bilge mi? Gerçekten de kimileri Hermes'i, Mısır Tanrısı Toth ile Roma Tanrısı Merkür arasında yer alan bir Yunan tanrısı olarak düşünmüş,³ kimileri onun Tufan öncesi bilgiyi -selden etkilencesin diye hiyeroglif (kutsal harfler) dilinde taşlara yazan, Tufan sonrasında da bunları yukarı Nil'de tapınak duvarlarına işleyerek-ölümsüzleştiren İdris (Kitab-ı Mukaddes'te Hanok) peygamber olduğuna inanmış,⁴ kimileri de Hermes'in bu kişilerin kadim öğretilerini derleyip toplayan bir Antik Çağ bilgisi olan Hermes Trismegistos olduğunu savunmuştur.⁵

Onun bir peygamber olduğunu iddia edenlerden bazıları Hz. Musa'nın, Hz. İdris'in taş yazıtlarını Mısır'da bularak onları çözümlen ve halkına tebliğ eden ve böylelikle Kabala-Yahudi mistisizminin temellerini atan ikinci Hermes olduğunu düşünmüşlerdir.^{6,7} Bu iddiaya göre, Antik Yunan düşünürleri Pisagor ve Platon'un Mısır seyahatlerinde, Yahudi mistisizmi bünyesindeki bu Hermetik bilgelikten etkilenerek kendi idealist felsefelerini kurmuşlardır. Bu gnostik hareket, Yeni-Pisagorcular ve Yeni-Platoncular (Neoplatonizm) üzerinden Hristiyanlığın kurucu babalarını ve Hristiyanlık dinini etkilemiştir.⁸ Yani bu bağlamda kadim Mısır bilgeliğinin Mısırlı Yunanlılar tarafından yanlışlıkla Platon'a izafe edilmesi ile ortaya çıkan Neoplatonizm, Hermetizm ile aynı paranın diğer yüzü gibidir.

Yaygın kanaat ise, Hermetik metinlerin (Hermetika) yazarı olan Hermes Trismegistos'un kadim gizemcilik külliyyatını derleyen, Helenik ya da Helenistik Mısır'da yaşamış bir bilge olduğu yönündedir. Bugün -içeriğin daha eski olabilmesi mümkünse de- Hermetik

3 Florian Ebeling, *Hermes Trismegistos'un Gizemi* çev. Mehmet Ali Erbak (İstanbul: Omega Yayınları, 2017), 24.

4 Erhan Altunay, *Peygamber Enok'un Kitabı* (İstanbul: Hermes Yayınları, 2019), 8-11.

5 M. Erol Kılıç, "Hermes" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 28 Ocak 2021).

6 Lynn Picknett - Clive Prince, *Yasak Evren* çev. Simge Kaytan (İstanbul: Omega Yayınları, 2018), 44.

7 Ebeling, *Hermes Trismegistos'un Gizemi*, 14.

8 Dion Fortune, *Mistik Kabala* çev. Murat Sağlam (İstanbul: Hermes Yayınları, 2017), 20.

metinlerin M.Ö. 3. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasında Yunan, Roma ve İran kültürlerinin iç içe olduğu Mısır'da yazıldığına kesin gözüyle bakılmaktadır.⁹ Ancak bizim konumuz açısından Hermes'in kim olduğundan çok öğretileri daha önemlidir. Öncelikle Hermes, Tanrısal hakikatin dil ile ifade edilemeyeceği, dile gelemeyeceğini düşünür. Bu nedenle kutsal metinlerden farklı olarak hakikati dilsel metinler biçiminde değil semboller ve simgelerle ifade etme çabası güder. Bu aynı zamanda hakikatin bilgisinin herkes tarafından okunup anlaşılmasına ve kötü niyetli insanların eline geçerek kötüye kullanımına da engel olacaktır.¹⁰ Böylelikle bu kadim bilgelik, Mısır'da hüküm süren Yunan, Roma ile müteakip Hristiyanlık ve İslam despotizmi altında dahi varlığını sürdürebilmiştir. Onu çözebilenler belli bir inisiyasyon içinde özel bir eğitimden geçmiş kişilerdir. Hiyeroglifler ve sembollerle anlatım hem daha doğrudan hem de daha bütüncül biliş ve sezış sağlar. Bu yüzden bazıları Hermetik bilgeliğin, sadece antik Mısır dilinde ifade edilebileceğini ve başka bir dile tercüme edilemeyeceğini iddia eder. Görüldüğü gibi Hermetizm, herkes tarafından okunup anlaşılacak zahiri/egzoterik bir bilim ya da felsefe olmaktan çok ezoterik/gizil ve gnostik/batını bir bilgeliktir.

Hermetizm, Antik Çağ'da Pisagor, Platon, Demokrit ve Euclid gibi kişilerde kendini gösterir. Geç Antik Çağ'da ise Plotinos'un bir Hermesyen olduğu iddia edilir. Hristiyanlıkta ise Aziz Augustinus, Tertullianus ve Lactantius gibi kurucu babalarda etkileri görülebilir.¹¹ Müslümanlar ise Mısır ve Suriye'nin fethinden sonra Hermetik metinlerden haberdar olmuşlar ve bu kadim bilgeliği doğrudan İdris peygamberin ilmi olarak kabul etmişlerdir. Hermetizm, İslam düşüncesinde ise Fârâbî, Sâbit bin Kurra, Sühreverdî, Câbir bin Hayyan, İbn Sînâ, İbn Arabî ve Gazâlî gibi düşünürleri etkilemiştir.¹²

9 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 380.

10 Platon da diyalogunda Phaedrus'a, yazılı metinlerin en önemli kusurunun bilen ve bilmeyen arasında ayırım yapmaması nedeniyle kötüye kullanıma açık olduğunu söyler. (Bk. Eflâtun, *Phaidros*, çev. Hamdi Akverdi, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 110.

11 Kılıç, "Hermes".

12 Detaylı bilgi için bk. M. Erol Kılıç, *İslâm Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, (İstanbul: MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989).

2. Rönesans Çağında Hermetik Metinler ve Hristiyanlık

Rönesans Floransa'sının en önemli bilim, felsefe ve sanat hamilerinden biri olan büyük bankacı Cosimo Medici (ö. 1464), uzun zamandır Hermetik metinlerin izini sürmekteydi. O dönemde zaten Avrupalı zenginlerin İskenderiye'ye adamlarını göndererek bu metinleri aratmaları moda haline gelmişti. Geç Orta Çağ'da birçok eser Arapçadan Latinceye çevrilirken çok geçmeden Hermetik metinler de bundan nasibini alacaktı. Medici, 1453 yılında İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesinden sonra şehirden ayrılan birçok Doğu Romalı bilgini kabul ederek İtalya'da güçlü bir entelektüel ortam tesis etmişti. Medici'nin Fatih Sultan Mehmet ile de yazıştığı ve birçok elyazması eseri Floransa'ya getirttiği söylenir. Büyük bir Platon hayranı olan Medici, 529 yılında Jüstinien tarafından kapatılan Platon'un Akademi'sini Floransa'da yeniden kurarak başına Marsilio Ficino'yu getirir.¹³ Medici'nin adamlarından Leonardo Di Pistoia, Hermetik külliyatın izine o dönem Osmanlı toprakları içerisinde kalan Balkanlar'da ulaşarak kitabın birçok cildinden sadece 5 tanesini Floransa'ya getirebildi ve kitap Medici'nin talimatıyla Ficino tarafından 1463 yılında derhal Latinceye çevrildi.¹⁴ Bu kitap daha sonra Corpus Hermeticum (Hermetik Öğreti) adıyla anılacaktı. Dönemin bir başka özgür ruhlu araştırmacısı Pico della Morandola (ö. 1494) da kısa ömür süresi içerisinde Corpus Hermeticum'u İtalya'da tanıtmak için büyük çaba sarf edecekti.

Corpus Hermeticum bu aşamadan sonra Rönesans'a esinini veren en önemli kaynaklardan biri olma görevini görecektir. Hermetik külliyat bu ilk Rönesans adamları tarafından huşu içinde okundu ve çoğaltıldı. Neden huşu içinde okudular? Çünkü bu metinlerin kutsal kitaplardan (Eski ve Yeni Ahit'ten) daha eski olduğunu, dolayısıyla da buradaki öğretinin dinin orijinal hali olduğunu düşünüyorlardı. Öte yandan bu ilk Rönesans aydınları Hristiyanlık dininin gerçekte bilim ve felsefe ile çeliştiğine inanmıyorlardı. Onlara göre Hermetik metinler bir bakıma Hristiyanlığın öbür yüzüydü. Bunu en açık bir

¹³ Plotinos'un dördüncü nesil öğrencilerinden Plutarkos ve arkadaşları, MÖ 86 yılında Romalıların Akademi'yi yıkması ve kapatmasının ardından M.S. 5. yüzyıl başlarında Atina'da yeniden açtılar. 529 yılında Jüstinien tarafından kapatılan Akademi aslında buydu.

¹⁴ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* 2, 386.

şekilde, *Hristiyanlığın Mısır bilgeliğinin yanlış anlaşılmasının sonucu olduğunu düşünen* Bruno ifade etmiştir.¹⁵

Gerçekten de bugün Hermetik külliyatın, Helenistik Mısır'da, kadim Yahudi gizemciliği (Kabala), erken dönem Hristiyanlık, Paganizm ve kadim Mısır dininin senkretizminin bir ürünü olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Tabii burada kökleri Musa peygambere –hatta İdris peygambere- kadar geri götürülebilen Hermetizm bu yönüyle Hristiyanlığı tarihsel olarak incelemekte iken öte yandan erken dönem Hristiyanlığın ürünlerinden biri olarak da görülebilir. Orta Çağ'da Hermetik külliyatın kaybolup gitmesini önleyen şeyin, Hristiyanlığın kurucu babalarının (Clemens, Laktans, Tertulyan, Augustinus vb.) ona sahip çıkması olduğu iddia edilir.¹⁶ Gerçekten de bu kişiler Hermetizmi sapkın ve din dışı görmez. Hatta Hristiyanlığı desteklediği görüşündedirler. Öyle ki, Aziz Augustinus dışındaki birçok erken dönem Hristiyan ilahiyatçıları, teslisin Hermesyen bir inanç olduğunu ve bu nedenle Hristiyanlığı hazırladığını bile düşünürler.

Hermetizm Rönesans ruhuna uygun olarak insanı yücelten bir öğretilerdir. Temel mottosu; "*Magnum miraculum est homo.*" (İnsan büyük bir mucizedir.) olan bu öğreti,¹⁷ Katolik Kilisesinin kötümser insan tanımlamasına açıkça aykırı bir düşünceydi. Bununla birlikte buradan Hermetizm yanlılarının dine ya da genel olarak dinsel düşünüşe karşı oldukları sonucu çıkarılmamalıdır. Zira Hermetik felsefeye göre evren Tanrı'nın zihnidir. Tanrı'yı anlamak için önce evreni anlamak gerekir. Ancak evreni anlamak için felsefe, simya, astroloji, maji/büyü bilmek gerekir.¹⁸ İşte tanrı-merkezli, mistik ve ezoterik içeriğe sahip bu düşünce biçimi, Rönesans aydınlarını cezbedecek ve baskıcı din anlayışından kurtulmak isteyen her dinden, her mezhepten insanın kendini güvende hissetmesi için sığınılacak bir liman görevi görecektir. Gerçekten de Rönesans ile eşzamanlı olarak ortaya çıkan dinde Reform çağında Hermetik düşünce, özellikle Protestanların Katolik kilisesinin baskısına karşı kendilerini güvenceye

15 Lynn - Prince, *Yasak Evren*, 11.

16 Ebeling, *Hermes Trismegistos'un Gizemi*, 70-75.

17 Orhan Gökdemir, "Aydınlanma Cüretli İnsanların İşidir (2 Kasım 2017)". *Aykırı Akademi*, (Erişim 28 Ocak 2021).

18 Hermes Trismegistos, *Hermetik Öğreti*, çev. Hürrem Gür Türer (İstanbul: Mavi Kalem Yayınevi), 13.

almalarının ve ifade etmelerinin meşru aracı olarak da görev yapmıştır. Doğal bir tepki olarak Katolik kilisesi Hermetik metinleri ve taraftarlarını da Protestanlık kadar heretik ve din dışı olarak görmüş ve tüm gücüyle mücadele etmiştir. Buna rağmen Hermetik literatür, Ficino'dan sonraki üç yüzyıl boyunca İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Almanca olarak bir çok Rönesans aydını tarafından tekrar tekrar üretilmeye devam etmiştir. Öte yandan Rönesans düşünürleri, bu Platoncu-Hermetik öğretinin Aristo tarafından kesintiye uğratıldığı için ona çok tepkilidirler. Bu kişilere göre Şeytan, Hristiyanlığı -ya da sahih din anlayışını- yanlış yola sevk etmek için Aristo felsefesini kullanmaktadır.¹⁹ Bu tarihte iki kez olmuştur: İlki Helenik Çağ'da bizzat kendisi tarafından, ikincisi Geç Orta Çağ'da Aquinolu Thomas eliyle. Rönesans aydınınının gözünde enteresan bir şekilde Katolik Kilisesi Aristotelesçi, yeni doğal din ise (belki Protestanlık da dâhil olmak üzere) Platoncudur. Kim bilir belki de bu sebeple Bilimsel Devrimin öncüleri ilk iş olarak Aristo fiziğine ve felsefesine saldırmışlardır.

3. Bilimsel Devrim Çağında Hermetikler

Bu noktada Hermetik metinler arasında bir ayırım yapmak faydalı olabilir: Yeni-Platonculuk doğrultusunda gelişen felsefi/teolojik içerikli İtalyan Hermetizmi ile simya/büyü/astroloji doğrultusunda gelişen Kuzey Alp Hermetizmi. İtalyan Rönesansına esin kaynağını veren daha çok birinci tür Hermetikler iken, Orta ve Kuzey Avrupa'da ortaya çıkan yeni nesil düşünürler ikinci yolu takip etmişlerdir. Bu ikinci tür Hermetikler, özellikle Hermes Trismegistos'un yazdığı kabul edilen *Emerald Tablets* (Zümrüt Tabletler) ve *Asclepius* metinlerini izler. Bunların öncüleri arasında Bilimsel Devrimi başlatan Kopernik başta olmak üzere, Yeni Çağ'ın tıp otoritesi İsviçre'li Paracelsus, Almanya, Fransa ve İngiltere'de ilk bilim topluluklarını kuran Gülhaçılar, Altın Şafak Hermetik Cemiyeti üyeleri, İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisinin üyeleri hatta ilk mason localarının kurucuları dahi gösterilebilir.²⁰ Hatta Rönesans ve Bilimsel Devrim Çağının öncülerinin bu mistik inançlarına rağmen değil bizatihi bu inançları sebebiyle devrimci fikirler ileri sürdükleri bile söylenebilir.

¹⁹ Ebeling, *Hermes Trismegistos'un Gizemi*, 102-108-118.

²⁰ Ebeling, *Hermes Trismegistos'un Gizemi*, 175.

Şimdi kısaca Hermetizmin, Bilimsel Devrimin öncülerinden olan bazı isimler üzerindeki etkilerine bakalım.

Kopernik (Nicolaus Copernicus) (ö. 1543), Bilimsel Devrim sürecini tetikleyen en önemli isimdir. Polonya doğumlu olmakla birlikte İtalya'da eğitim almış ve Roma ve Padua gibi İtalyan üniversitelerinde çalışmış olan Kopernik, dönemin genel trendi olan Hermetik metinlerden şüphesiz haberdardı. Bilimsel Devrim, Kopernik'in *yeni ve muhteşem hipotez* olarak adlandırdığı *De Revolutionibus Orbium Caelestium* (Gök Kürelerinin Dinamiği Üzerine) adlı eseri ile başlar. Bu kitap kendisinin ölüm tarihi olan 1543 yılında basılmıştır. Bununla birlikte Kopernik'in, eserin yaratacağı sansasyondan korktuğu için yayınlama tarihini geciktirdiği düşüncesi tartışmalıdır. Zira bu kitaptaki devrimci düşüncüyü oluşturan Helisentrik (Güneş-merkezli) evren modelinin yerleşik dinî anlayışı ve kurumları tedirgin etmeye başlaması ölümden en az yarım asır sonra söz konusu olacaktır.

Bu düşünce Avrupa'da Bilimsel Devrime neden ve nasıl yol açmıştır? Çünkü bu model Avrupa'da Kiliseye, İncil'e ve otoritelere duyulan güvenin sarsılmasına yol açtı. Aristoteles ve Batlamyus tarafından sistematize edilen Geosentrik (Yer-merkezli) evren anlayışı Orta Çağlar boyunca Kilise tarafından kutsanmış ve İncil'deki inanç önermeleriyle tutarlı bir model olarak kabul görmüştü. Kopernik modeli biraz gecikmeyle de olsa otoritelere duyulan güveni sarsmış ve Orta Çağ bilim anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Kopernik modelinin psikolojik bir etkisi de İncil'de kurgulandığı biçimiyle insanoglunun evrendeki merkezi konumunu ortadan kaldırması ve yeryüzünü, evrende başka bir merkez etrafında dönen bir uyduya çevirmesi sebebiyle Orta Çağ Avrupa insanının dengesini bozmuş olmasıdır. Bu durum yeni bir denge arayışının bulunmasına duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmış ve bunun da artık yalnızca gözlem ve akılla kurulabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Peki, Hermetik metinlerin Kopernik üzerindeki etkileri neydi? Öncelikle 15. yüzyıl sonlarında İtalya'da bulunan bir astronom olarak Kopernik, güneşin Hermetik metinlerdeki merkezi rolünün farkın-

daydı.²¹ Zira bu metinlerde güneş, evrenin merkezinde ve hareketsiz olarak kurgulanırken, dünya onun etrafında dönmekteydi. Güneş, ayrıca Hermes'in Asclepius isimli eserinde -evrene içkin olan Tanrı'nın kâinatı sevk ve idare etmesi için- adeta bir ikinci Tanrı görevi görüyordu.²² Yine Asclepius'un Kral Amon'a çeşitli bilgileri öğrettiği 16. derste ise Güneş baştaki taca, dünya, gezegenler ve sabit yıldızlar da taçtan sarkan kürelere benzetilir. Nitekim Amon Ra eski Mısır dininin çok tanrılı panteonunda Güneş Tanrı'sıydı. Antik Mısır'da önceleri bu tanrıya sadece Ra denilirken; bir süre sonra "görünmeyen" ya da "gizemli" anlamına gelen Amon ismi de eklenmiş ve Amon Ra denilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Hermetizmde Güneş, Görünmeyen Tanrı'nın görünen yüzü gibidir. Kopernik hiç şüphesiz Hermetik metinlerde geçiyor diye Güneşi evrenin merkezine almış olamaz. Ancak bilimsel kuramlar ortaya konulurken, bilim insanları için -yorumlamada kendilerine yardımcı olacak bazı metafizik varsayımlarda bulunmaksızın- deneyimlerini anlamlı ve beklenir kılmanın bir yolu çoğu zaman yoktur. Bu nedenle bilim insanları varsayımlarını temellendirme ve gözlemlerini gerekçelendirme süreçlerinde bu tür metafizik öğelerden etkilenirler. En nihayetinde Kopernik Bilimsel Devrimi tetikleyen eserinde Asclepius'a ve Hermetik felsefeye atıf yapmadan geçemeyecektir: *Güneş evrenin lambası ve yöneticisi olarak Asclepius'un görünen tanrısıdır.*²³ Benzer Hermetik vurgular daha sonra Kepler ve Galile'nin eserlerinde de görülecektir.

Paracelsus (ö. 1541); yukarıda değindiğimiz Kuzey Alp Hermetizminin en önemli temsilcisidir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Paracelsus Hermetizminin Floransa kaynaklı Platon geleneğini sürdüren Hermetizm ile pek bir ortak noktası yoktur. Simya, astroloji ve büyü içerikli Zümrüt Tabletlerdeki öğretiler üzerinden geliştirilen yeni bir Rönesans akımının öncüsü olan Paracelsus'un simyayı İstanbul'da bir dervişten öğrendiği söylenir. Almanların Hermes'i olarak da bilinen Paracelsus, simyayı tıp ile bir ve aynı görür. Buna

21 Mircea Eliade, *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, çev. Cem Soydemir (Ankara: Doğu Batı Yayıncılık, 2016), 77.

22 George Robert Stow Mead, *Thrice-Greatest Hermes*, (London: Watkins, Vol. 2, 1906), 275.

23 Edward Rosen, "Was Copernicus a Hermetist?" *Historical and Philosophical Perspectives of Science*, ed. Roger Stuewer, (University of Minnesota Press, 1970), 166.

göre simyacı, metallerin içindeki kiri-pası sağaltım yoluyla yok edip nasıl altını keşfediyorsa hekim de hastalıklı unsurları arındırarak sağlıklı bir insanı ortaya çıkarır.²⁴ Bununla birlikte tüm okült ilimler için olduğu gibi simya da inisiyasyona dayalı bir etkinliktir ve sadece bu eğitimi almış belirli kimselerce icra edilebilmektedir. Paracelsus simyacısı ifadeden yoksun, sembollerle konuşan biridir. Yeni bir şey üretmez; sadece sırları çözer, dönüştürür ve iyileştirir. Paracelsus'u etkileyen Hermes'in Zümrüt Tabletlerinin ilk sayfası; "*Baban Güneş, annen ise Aydır*" ifadesi ile başlar.²⁵ Yani tıpkı Kopernik astrolojisinde olduğu gibi simyada da güneş birincil rol oynar. Zira güneş simyada en değerli element olan *altını* temsil eder.

Mısır ve Ortadoğu coğrafyasında çok daha eski dönemlere kadar geri götürülebilen simya ilmi, Paracelsus tarafından Hermetik bir bilim olarak Batı'da tanıtılmıştır. Hatta Paracelsuscu Hermetizmin, Avrupa'da İtalyan Hermetizminden daha uzun yaşadığını söyleyebiliriz. Gizemli bir öğreti olarak Paracelsizm, 16. ve 17. yüzyıllarda *Gül-Haç* (Rose-Croix) ve *Altın Şafak Hermetik Cemiyetleri* (Hermetic Order of the Golden Dawn) gibi gizli cemiyetler içerisinde varlığını sürdürmüştür. Sonuçta bu cemiyetler Avrupa'da uzun bir süre Katolisizmin baskısından bunalan binlerce insan için bir örgütlenme mecrası olma özelliği taşımışlardır.

Başlangıçta bir Dominiken rahibiyken heretik ve Hermetik fikirlerinden ötürü Papalık tarafından takibe uğrayan Giordano Bruno (ö. 1600), Rönesans ve Bilimsel Devrimler çağının en önemli figürlerinden biridir. Bazıları, ilerici fikirleri nedeniyle onun Bilimsel Devrimi hazırlayan en önemli filozofların başında geldiğini söyler.²⁶ 1576 yılında, yaşadığı Napoli manastırını terk eden Bruno, takip eden beş yıl boyunca İsviçre, Güney Fransa, Almanya ve İngiltere'de dolaştı. Kopernik modelini destekleyen ve Hermetizm ile olan ilişkisini deklare eden kitaplar yayınladı. Ancak Bruno, gerçekte Güneş-merkezli evren modelini bilimsel önemi sebebiyle savunmuyordu, daha çok

24 İslam felsefesinde tasavvuf da bir tür simya ilmi olarak görülür. Buna göre Tasavvuf ilmi de insanı günahattan arındırarak ondaki Tanrısal tözü ortaya çıkarmaya çalışır.

25 Erhan Altunay, "Zümrüt Tablet Metninin Tarihi", *Ezoterik ve Okült Kaynaklar Sitesi*. (Erişim 29 Ocak 2021).

26 Picknett - Prince, *Yasak Evren*, 75.

onun Hermetik içeriğine tutulmuştu.²⁷ Kilise şüphelerinde haklıydı. Bu genç adam sihirli Mısır dininin sadece en eski din değil, hem Musevilğin hem de Hristiyanlığın kararttığı ve yozlaştırdığı tek gerçek din olduğunu düşünüyordu.²⁸ Eski Mısır dinini yeniden kurmanın görevi olduğuna ve bunun Avrupa'nın politik ve toplumsal sorunlarına bir son vereceğine inanıyordu. Ancak devrimin gizli kapaklı yöntemler kullanarak gerçekleştirilebileceğine inandığı için Almanya'da "Giordanisti" adında gizli bir topluluk kurdu. Giordanisti kısa süre içerisinde etkin bir Hermetik direniş hareketine dönüşecekti. Böylece kısa zamanda İngiltere ve Fransa'da müritler edindi. Avrupa'nın pek çok yerinde Bruno'nun mesajını taşıyan hoca ve öğrenci hareketliliği ortaya çıkmaya başladı. Bruno, bu tehlikeli yıkıcı faaliyetleri nedeniyle 1592 yılında Engizisyona teslim edildi. Beş yıl boyunca sorgusuz hapiste tutuldu. 1600 yılında yakılarak öldürüldü. 1942 yılında Papa IX. Pius'un kişisel evrakları arasında bulunan engizisyon kayıtlarına göre, Bruno'nun idamına gerekçe gösterilen aykırı görüşlerin listesi kabarıktır. Özellikle Hermetik metinlerde de geçen şu fikirleri dikkate değerdir: Çok sayıda dünyanın olduğu sonsuz bir evrenin varlığı, arzın hareketli olduğu, Kutsal Ruh'un ve *anima mundinin* (Dünyanın ruhu) bir ve aynı olduğu, Musa'nın Mısırlılardan sihir öğrenen sıradan biri ve İsa Mesih'in de dini Hermetik temellere döndürmek isteyen bir devrimci olduğunu ifade ettiği yazıları ve söylemleri.²⁹ Ancak Kilise'nin gerçekte en büyük korkusu, Bruno'nun tetiklediği bilimsel temeller üzerine kurulu bir siyasi devrimdi.

Bruno'nun güneş merkezli modeli savunduğu ve dünyanın döndüğünü söylediği için aforoz edilerek yakıldığına inanmak da bir 19. yüzyıl söylencesidir. Gerçekte Bruno başarısız –belki de başarılı- bir Hermetizm devrimi şehidiydi. Fikirleri sebebiyle hayatı boyunca Katolik Kilisesinin hışmına uğramış olan Galile (ö. 1642) bile Papa II. John Paul tarafından 2000 yılında bağışlanmışken, Bruno'nun "Kilise'nin affını kazanmak için Hristiyan doktrininden çok ötelere sapsmış olduğu gerekçesiyle" hâlâ affedilmemiş olması bunun en iyi

27 Eliade, Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar, 78.

28 Frances A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, (Chicago: University of Chicago Press, 1964), 11.

29 Orhan Gökdemir, "Aydınlanma Cüretli İnsanların İşidir".

göstergesidir.³⁰ Yine de rahip cüppesi ve başlığıyla da olsa heykeli Roma'ya 1889 yılında dikilebildi.

Tommaso Campanella (ö. 1639), Bruno'nun ruhani varisi ve büyük olasılıkla bir Giordanistiydi. Hermetik bir cumhuriyet kurma fikrini ondan devraldı. Napoli Krallığı'na ve Katolik Kilisesine yönelik başlattığı ayaklanma başarıya ulaşamadı. Muhbirler, sorumluları Kilise'ye rapor etti ve örgüt 1599'da zor kullanarak dağıtıldı. Liderleri ve üyeleri tutuklandıysa da Campanella deli taklidi yaparak ölümden kurtuldu. Campanella, yazdığı *Civitas Solis* (Güneş Ülkesi) kitabı sebebiyle edebiyatçı olarak görülse de aslında bir bilim adamı ve filozoftur. Kitabın merkezinde de Hermetik anlamda Güneş vardır. Yani Güneş Ülkesi, Hermetik prensiplere göre işleyen bir ütopyaydı ve kim bilir belki de kadim Mısır şehri Heliopolis'e bir öykünmeydi. Benzer şekilde bir 16. yüzyıl klasiği olan Thomas More'un *Ütopya*'sında da Hermetizmin etkisi görülebilir.³¹

Zincirin Campenella'dan sonraki halkası Galile'dir. Bruno, Padua Üniversitesinde boş olan matematik kürsüsüne başvuru yapmıştı ancak zamansız tutuklanması sebebiyle bu işi bir başkası kapmıştı: Galileo Galiei. Galile'yi Padua'da sık sık ziyaret eden Campanella hayatı boyunca onunla dost kaldı. Öyle ki; 1622 yılında zindandayken, *Defence of Galileo* (Galile'nin Savunması) isimli eserini yazarak, ev hapsindeyken de bizzat ziyaretine giderek Galile'ye destek verdi. Campanella ile dostluğu, Galile'nin de bir Giordianist olabileceğini düşündürmektedir. Bruno'nun başına gelenler kendisini dikkatli olmaya sevk etmiş olmasına ve açıkça ifade etmemiş olmasına rağmen Galile'nin birçok eserinde Bruno'ya ve dolayısıyla Hermetizme göndermeler vardır. Zaten üçü de benzer fikirleri sebebiyle Kilisenin hışmına uğramıştı. Dahası 1616 yılında Galile'yi yargılayan ve ona özür mektubunu imzalatan kişi ile Bruno'yu sorgulayan ve idam edilmesinden sorumlu olan kişi aynıydı: *Roberto Bellarmino*. Bütün bu ilişkiler bize, 16. yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın birinci yarısında bugün bizim Rönesans ve Bilimsel Devrim dediğimiz büyük kapışmanın arka planında kurumsal din (Katolik Kilisesi) ile doğal din

³⁰ Picknett - Prince, *Yasak Evren*, 95.

³¹ Kılıç, "Hermes".

savunucuları (Hermetik naturalistler) arasında süregiden dinsel bir hesaplaşmanın olduğunu da göstermektedir.³²

Hermetik-kokulu Rönesans natüralizminden Descartesçi (Kartezyen) mekanizme geçiş, 17. yüzyıl içerisinde geliştirilmiş olan Kepler'in gök-mekaniği ile Galile'nin yer-mekaniğinin bir ürünüdür.³³ Ancak Bilimsel Devrim sürecinde zirveyi hiç kuşkusuz Newton (ö. 1727) temsil eder.³⁴ Newton ile birlikte, organik ve tinsel doğa anlayışı yerini -akıl ve duyular yoluyla anlaşılabilen ve nicel olarak tasvir edilebilen- mekanistik ve matematiksel bir evrene bırakıyordu. Newton, Descartes'in matematiksel yöntemi ile Bacon'un deneysel/tümevarımsal yöntemlerini birleştirerek, modern doğa biliminin üzerinde şekillendiği metodolojiyi ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen, Newton'u her türlü metafizik inançtan arınmış pür-rasyonalist biri olarak görmek yanıltıcı olacaktır. Gerçekten de 19. yüzyılda yazdığı Newton biyografisinde David Brewster okurlarını hayret verici bir keşifle şaşkınlığa uğratmıştır. Newton'dan kalan belgeleri incelediğinde, Brewster bunlar arasında simya üzerine geniş bir kitap koleksiyonu, el yazmaları ve laboratuvar defterleri bulunduğunu ilk kez açığa çıkardı. Öyle ki Bilimsel Devrimler çağının zirvesindeki bir isim için bunun açıklamasını yapmakta zorlanarak; "...Nasıl olur da böylesine güçlü bir zihin en pespaye simya şiirlerinin kopyasını çıkaracak kadar alçalabilirdi..." diye düşündüğünü de gizlemez.³⁵ Zira Brewster bu biyografiyi yazdığı dönemde simya çoktan gözden düşmüş bir uğraştı. Oysaki Newton zamanında simya ile kimya arasındaki çatlak daha yeni açılıyordu. Newton'un kütüphanesinde bulunan 138 adet simya kitabından her biri bu ezoterik ilmi rakiplerinden gizlemek için tuhaf terminolojiler ve şifreli talimatlar içeriyordu. 1669 yılından itibaren (Principia'dan basılmasından yaklaşık 20 yıl önce) dâhil olduğu bu kaotik simya literatürü ve laboratuvar deneyleri kendisini 30 yıl boyunca cezbedti. Asistanının anlattığına bakılırsa bu konuda çalışmak

32 Eliade, *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, 78.

33 Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, çev. İsmail Hakkı Duru (Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 1995), 27.

34 Newton, muarızlarıyla olan tartışmasında "Eğer başkalarından daha uzağı görebilseysem devlerin omuzları üstünde durmuş olmamdandır" derken Galileo ve Kepler'i kastediyordu.

35 William H. Cropper, *Büyük Fizikçiler*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar: 2005), 41.

ona büyük keyif veriyordu. Dönüşüm deneyleri elbette ki başarıya ulaşmadı ama simya deneyleri ona önemli bir ders öğretti: Çekme ve itme kuvvetlerinin doğası. Bazı yorumcular Newton'un kütle çekim kuramının ilham perisinin "Lincolnshire elması" değil, simya deneyleri olduğunu iddia eder. Zira Hermetik külliyattaki simya ve astroloji kitaplarında gökcisimlerinin yeryüzü ve insan üzerindeki etkileri sıklıkla vurgulanır. Hatta Principia yayınlandığında mekanik felsefeciler eseri "okültizm döküntüsü" olmakla suçlamışlardı. Zira metinlerde Hermetik etki çok açıktı.³⁶ Bugün öyle kabul ediliyor ki Principia yazılmasaydı modern bilim var olamazdı. Ama belki de Hermetik metinler yazılmasaydı Principia da var olamayacaktı.

Gerçekten de yeterli teknik donanımına sahip laboratuvarlarda gerçekleştirilen deneyler şimdi rasyonel kimyanın önünü açmaktaydı. Bununla birlikte Newton, Hermetik inançla tutarlı olarak simyanın gizlerinin deşifre edilmesinin tehlikeli olduğunu düşünüyor ve Oldenburg'a yazdığı mektupta Boyle'un simya bilgilerini gizli tutması gerektiğini bildiriyordu. Oysa 1658 yılında yayınlanan bir denemesinde Robert Boyle simya gizlerinin özgür dolaşımını talep ediyordu. Bu nedenle Dobbs'a göre, Newton kendi simya araştırmalarının ve deneylerinin sonuçlarını hiçbir zaman yayınlamadı ancak kendisi Newton'un uzun bir zaman boyunca ihmal edilen sayısız el yazmalarını inceleyerek "Newton Simyasının Temelleri" adlı bir eser yayınladı. Newton biyografisti Dobbs, Newton'un el yazmalarında Hermes Trismegistos'dan ve Zümrüt Tabletler'den bahsettiğini hatta kendisinden önce hiç kimsenin inemediği derinlikte tüm eski simya yapıtlarını incelediğini belirtmektedir.³⁷ Yine Newton'un simya yazılarının koleksiyoncusu olan büyük iktisatçı John Keynes ise şöyle diyecekti: O belki akıl çağının birincisi değildi ama sihirbazların sonuncusuydu!³⁸

36 Geniş bilgi için bk. Richard S. Westfall, *Isaac Newton'ın Biyografisi*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018).

37 Betty Jo Teeter Dobbs, *The Janus Faces of Genius: The Role of Alchemy in Newton's Thought*, (Cambridge University Press, 1992), 68.

38 John Maynard Keynes, *Essays in Biography*, (London: Palgrave Macmillan, 2010), 363.

Newton birbirinden farklı iki kurumun yöneticiliğini yürüttü: Kraliyet Darphanesinin Müdürlüğü (1696)³⁹ ve Kraliyet Bilimler Akademisinin Başkanlığı (1703). Newton'un her iki kurumu da felaketin eşliğinden döndürdüğü söylenir. Darphaneyi sikke basım krizinden kurtararak, Akademiyi ise kaybolan dinamizmini yeniden sağlayarak. Newton'un son dönemlerinde Kitabı Mukaddes'le de ilgilendiği ve Teslis (triniteryen) inancının –bir Trinity koleji üyesinden beklenmeyecek şekilde- sonradan Hristiyanlığa sokulduğunu, özgün dinin ise Tevhid (üniteryen) inancına dayalı olduğunu fark etti. İsa'nın tanrısallığından bile kuşku duyuyordu. Hatta bu konuda bir de kitap yazmış ancak görevi sebebiyle bu düşüncelerini yayınlamamıştır.⁴⁰

4. Bilimsel Notasyonun Doğuşu

Öte yandan Gül-Haç cemaati üyesi olması oldukça muhtemel olan dönemin bir başka büyük bilgini Leibniz'in (ö. 1716) eserlerinde de Bruno'ya atıflar vardır. Öyle ki Leibniz metafiziğinin temel kavramlarından biri olan *monad* kavramı bile Neoplatonizm ve Bruno'dan esinlenerek elde edilmiştir.⁴¹ Leibniz kalkülüsünün de sadece bilimsel ilkeleri ve kanunları değil dinî ve etik konuları da sembollerle ifade etme isteğinden doğduğu söylenir ki kendisi buna Hermetik geleneğe atıfla *masum büyü* adını vermiştir. Leibniz'in ilke ve kanunları sembollerle gösterme noktasındaki girişimi, bugün bizim fizik bilimlerindeki formüllerin matematiksel notasyonunun doğmasına yol açmıştır. Hatta o dönem kalkülüsünde kullandığı işaret ve semboller Mısır hiyerogliflerine benzetilmiştir.⁴²

İlişkileri sürekli gerilimli olan Leibniz ile Newton arasında, Kalkülüs'ü (*Calculus*) ilk olarak kimin icat ettiği konusunda uzun süreli bir polemik yaşanmıştır. O dönemdeki prestijinden dolayı bu söz düellosu Newton'un lehinde görünüyordu ancak uzun vadede Leibniz gösteriminin daha kullanışlı olduğu anlaşıldı ve yazım alanına hâkim oldu. Her ne kadar bilim tarihinin başyapıtı sayılan eserinin

39 Bazıları Newton'un Kraliyet tarafından Darphane Müdürlüğü görevine getirilmesini, simya ile ilgilenmesine bağlarlar. Bu iddiaya göre altın ve gümüş sikke basan Darphane bir simyacınn elinde daha zengin olabilirdi!

40 Cropper, *Büyük Fizikçiler*, 43.

41 Frances A. Yates, *The Art Of Memory*, (Random House-UK, 2014), 382-385.

42 Picknett - Prince, *Yasak Evren*, 157.

adı *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri) ise de Newton bu kitabında bugün bizim bildiğimiz anlamda matematiksel gösterimi kullanmamıştır.⁴³ Oysa Kalkülüsü Leibniz'den önce icat ettiğini iddia eden Newton'un bunu kitabında kullanması beklenmez miydi? Ancak bu konuda bir karar vermek için acele etmemek gerekir, zira 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar doğa felsefesi alanındaki hâkim anlayış, bilimsel önermelerin ya düz metin ile ya da geometrik gösterimle ifade edilmesi yönündeydi. Daha önce benzer şekilde Kopernik, Kepler, Galile ve Descartes da böyle yapmıştı. Bununla birlikte Newton'un Principia'da kullandığı kavramlar ve elde ettiği sonuçlar, matematik dile çok kolaylıkla çevrilebilirdi ki bunu Euler başta olmak üzere 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan büyük matematikçiler yapacaktı.⁴⁴ Ancak Leibniz'den sonra geometrik gösterim ve düz metinden kurtularak matematikleşen cebir, türev ve integralle süreklilik kavramını da içerecek şekilde geliştirilecek ve bilimsel yasaların veya önermelerin matematik dille ifadesi noktasında Bilimsel Devrim'in önünü açacaktır.

5. İlk Bilimsel Topluluklar ve Hermetizm

Avrupa'da Rönesans'la birlikte başlayan bu yeni bilim anlayışının gelişmesinde merkezi bir rol oynayan kurumların üniversiteler olmadığını görmek bugün bize şaşırtıcı gelebilir. Aksine, Yeni Çağ'da Kilise ile yakın ilişki içerisinde olan üniversiteler -gayet anlaşılır sebeplerle- yeni bilim anlayışının başlıca muhalefet merkezleri konumundaydı. Zira 13. yüzyıldan beri Avrupa'da üniversiteler, Aristotelesçi bilim ve felsefenin öğretildiği resmî kurumlar olduğu için, bu yasal bilim anlayışına zıt olan heretik/heterodoks bilim anlayışlarına müsamaha gösterilmemekteydi. Bu nedenle de 16. ve 17. yüzyıl Hermetikleri üniversiteler dışında örgütlenmek zorunda kalmışlardır.⁴⁵ Bu kapsamda kurulan ilk dernek, 1602 yılında bir Rönesans natüralisti olan Federico Angelo Cesi tarafından İtalya'da kurulan Lincei Akademisidir (Accademia dei Lincei). Galile'nin de üyesi olduğu bu dernek, özgür ruhlu Rönesans aydınlarının nefes alma yeri idi. Nitekim Lincei

43 Bilimsel önermelerin dili için bk. Isaac Newton, *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri*. çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1998).

44 Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, 184.

45 Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, 126.

Akademisi, Padua'da Aristotelesçi profesörler tarafından kendisine rahat verilmeyen Galile'ye çalışmalarını sürdüreceği bir ortam sağlamıştır. Kısa ömürlü Lincei Akademisi 1630'da ortadan kalktıktan sonra benzer bir yapılanma Floransa'da Medici dükünün himayesinde örgütlenen Accademia del Cimenti olmuştur.

Papalığın yeni bilim anlayışına dönük katı yaklaşımı zamanla Rönesans hareketinin merkezini İtalya'dan Fransa'ya kaymasına yol açtı. 1635'de Riclieu tarafından kurulan Fransız Akademisi (Academie Française) ve ardından Herbert de Montmor'un evinde kurulduğu için Montmor Akademisi olarak adlandırılan dernekler, 17. yüzyıl ortalarında Fransız natüralistleri için adeta bir sığınak görevi görmüştür. Samuel Sorbiere'nin öncülüğünde örgütlenen bu natüralistler 1666'da Royal Society'ye öykünerek XIV. Luis'in himayesinde Fransız Bilimler Akademisini (Académie des Sciences) kurmayı başardılar. Bilim insanlarının örgütlenme ve yayın faaliyetleri alanında Fransa'nın başı çektiği 17. yüzyılın ikinci yarısında üstünlük yavaş yavaş Ada Avrupa'sına doğru kaymaya başladı. Öyle ki bugün hala yaşayan en eski bilimsel dernek olan İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisi (Royal Society of London), Kıta Avrupa'sından kaçan Protestan Hermetikler ile Cambridge Neoplatonikleri tarafından 1662 yılında Londra'da kuruldu. İçlerinde ateşli simyacıların da olduğu 12 kişilik kurucu ekibin mottosu, *Nullius in Verba* (Otoriteyi sorgula!/Kimsenin sözüne bağlı kalma!) idi. Bu anlamda Hermetizm ile ilk bilimsel toplulukların kuruluşu arasındaki organik ilişkiyi -İtalyan ve Fransız öncülerinde olduğu gibi- bugün hâlâ yaşayan Royal Society'nin kuruluşunda da görmek ilgi çekicidir. Bu süreçte önce İngiltere'de ünlü simyagerlerin ve Kabalacıların bir araya gelerek oluşturdukları *Müneccimler Birliği* kuruldu (1510).⁴⁶ İngiliz Müneccimler Birliği, 1645 yılında -Robert Boyle tarafından verilen adla- Görünmez Kolej'e (Invisible College) daha sonra da tüm bilim dallarını kapsayan ve açılışı İngiltere Kralı II. Charles tarafından yapılan İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisi'ne dönüştü (1662). Akademinin kuruluş amaçlarından biri, 17. yüzyılın sert politik ve dinî atmosferinde, dinsel ve politik her görüşün bilim adamlarının önderliğinde rahatça tartışılabileceği uygun bir ortam

⁴⁶ Bu birlik daha sonra kıta Avrupa'sında Gül-Haçcı derneklere de esin kaynağı olan bir kuruluştur.

sağlamaktı. O dönemde ortaya çıkan anlayışa göre, doğaya ilişkin bilgilerimizi ve kavrayışımızı geliştirecek olan şey, kökeni ister simya/astroloji/büyük kaynaklı olsun isterse de din veya Hermetizm kaynaklı olsun gereken önem verilmeli ve dikkate alınmalıydı. Bu bağlamda 1660'larda Avrupa'da gelişen yeni bilim anlayışının, mekanikçi (Kartezyen) mi yoksa Hermesçi mi olması gerektiği Akademi'de tartışılan ilk konu olacaktır. Enteresan bir şekilde Akademinin kurulmasında başat bir role sahip olan Bacon'ın başlangıçta Hermetik/Simyacı eğilimi savunurken daha sonra Kartezyen anlayışa dönmesiyle dernek simyadan uzaklaşmaya başlayacak ve modern bilim metodolojisi de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayacaktır. Ancak Newton örneğinde de gördüğümüz gibi bu Hermetik/Simyacı eğilim bir süre daha yaşayacaktır. Royal Society'nin efsanevi sekreteri Henry Oldenburg tarafından kurulan ve bugün hala yaşayan en eski bilimsel dergi olan *Philosophical Transactions* da; Bacon, Boyle, Hook, Halley, Huygens, Lock hatta Newton gibi Bilimsel Devrimin büyük öncülerinin "propaganda ortamı" görevi görmüştür. Yani Hermetizm ilk bilimsel derneklerin kurulmasında olduğu kadar ilk bilimsel dergilerin de kurulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Böylece 16. yüzyıldaki gibi dünyadan kopuk yaşayan Kopernik, Kepler ve Galile gibi münzevi araştırmacılar devri kapanmış ve fikirler artık örgütlü yapıların ve onların propaganda araçlarının güvencesi altına girmeye başlamıştır. Bu anlamda Batı tarihini, başlangıçta Hristiyanlık etrafında örgütlenmiş bir kültürden bugünkü bilim etrafında oluşmuş bir kültür haline dönüştüren şeyi de bilimin düzenli olarak genişleyen rolü ile özetlemek abartı olmayacaktır.

Sonuç

Yeni Çağ'da yaşanan ve tüm modern çağı determine eden Rönesans, Bilimsel Devrim ve Aydınlanma gibi büyük tarihsel/toplumsal dönüşümler, sadece Antik Yunan metinlerinin yeniden keşfiyle gerçekleşmiş değildir. Bu dönemin öncülerini, düşüncenin yerleşik kurumsal din tarafından belirlendiği uzun bir tarihsel dönemden sonra başkaldırmaya iten şey -iddia edilenin aksine- sadece onların rasyonel düşünme biçimleri ya da dinî düşünceyle olan hesaplaşmaları da değildi. Aksine bilimsel devrime yön veren bu düşünürler mistik, metafizik ve ezoterik inançlara sahip insanlardı. Evet, kurumsallaşmış

dinle bir kavgaları vardı ama bu mutlak bir “din-bilim” savaşı değil, belki bir tür “dine karşı din” çekişmesiydi. Bu süreçte 15. yüzyılın ikinci yarısında başlayan büyük dönüşümün öncülerini bir araya getiren ruh, Hermetizmdi. Tarihin en tartışmalı karakterlerinden biri olan Hermes Trismegistos tarafından yazılan *Corpus Hermeticum* (Hermetik Öğreti), *Emerald Tablets* (Zümrüt Tabletler) ve *Asclepius* gibi metinler simya, astroloji, büyü gibi okült öğeler içeren son derece mistik metinlerdi. Bu Hermetik külliyat kadim Mısır bilgeliğinin, paganizm, Platonizm/Neoplatonizm ve Hristiyanlık ile alaşıma girerek Helenistik Mısır’da oluşturduğu senkretik bir formuydu. İşte bu nevezuhur dindeki insan, evren ve Tanrı vurgusu ilk dönem Rönesans aydınlarını büyüledi ve kendilerini ifade etmelerinin bir yolu oldu. Hermetik felsefeye göre “İnsan en büyük mucizeydi.”, “Evren ise Tanrının zihniydi.”. Tanrıyı anlamak için İncil’den ve Katolik yetkeden önce evreni bilmek ve anlamak gerekirdi.

Bilimsel Devrim sürecinin büyük iz-sürücüsü Richard Westfall eserinin dördüncü basımının ön sözünde açık yüreklilikle “Modern Bilimin Oluşumu isimli eserimi beş yıl sonra yazsaydım, Rönesans Naturalizmine (ya da bazen yeğlediğim adla Hermesçi geleneğe) ve bilimsel hareketin büründüğü toplumsal biçimlere daha çok yer verirdim.” demektedir.⁴⁷ Gerçekten de Hermetik geleneğin modernizm öncesi döneme ait olması nedeniyle, modern dünya ve onun bilimsel yöntem düşüncesi içerisinde anlaşılması kolay değildir. Onu tanımak için bir dünyadan başkasına geçmek gerekir. Tıpkı Thomas Kuhn’un Bilimsel Devrimlerin Yapısı isimli eserinde gösterdiği gibi, bilimsel devrimlerde bir dünyadan başka bir dünyaya geçiş olur ve paradigmlar arası geçişte belirleyici olan şey bilimsel topluluğun yapısı ve ideolojisidir.⁴⁸ Gerçekte Hermetizm, ezoterik yapısı sebebiyle ve okuyucusundan öncelikle itaat ve inanç beklediği için bugünkü bilimsel düşünüş şekli tarafından kabul göremez. Yani Hermetik metinler bu yönüyle bir sözdebilim (pseudoscience) külliyatıdır. Hermetizm gibi simya/astroloji/büyü içerikli sözdebilimsel bir düşüncenin, Rönesans’ın ve Bilimsel Devrimin öncüleri tarafından takdir görmesi bugün bize şaşırtıcı gelebilir. Ancak bu türden ezoterik

⁴⁷ Westfall, Modern Bilimin Oluşumu.

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyuş (İstanbul: Alan Yayıncılık,1995).

ve gnostik metinler, sağladığı geniş müphemlik kültürü nedeniyle düşünce tarihinin her döneminde, yerleşik anlayışla hesaplaşma içerisine giren insanların sığınacağı güvenli bir yol olmuştur. Öte yandan bilim tarihi bize bıkmadan usanmadan şunu öğretir: Metafizik temelli inanç ve kabuller pozitivistlerin iddia ettiği kadar boş ya da faydasız olmadığı gibi onları bilimsel düşünceden tamamen çıkarıp atmak da mümkün değildir. Bilim ve teknoloji tarihi boyunca, simya kimyayı, astroloji astronomiyi, büyücülük tıbbı ve eczacılığı nasıl doğurmuşsa, Hermetizm de Bilimsel Devrimi çıkarmıştır.

Hermetizm 18. yüzyıl itibariyle yerini bilime devrederek Avrupa'daki etkisini yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Bu ise artık modern bilimin yıldızının parladığı ve Sanayi devriminin hız kazandığı döneme karşılık gelmektedir. 18. yüzyıldan sonra bazı felsefecilerin ve edebiyatçıların eserlerinde görülen Hermetik fikirlere daha sonraları bir süre Mason locaları sahip çıktı. Hermetizmin Avrupa düşüncesinde etkisini kaybetmesinin önemli sebeplerinden biri de, 17. yüzyıl İngiliz yazarlarından Isaac Casaubon'un, Hermetik külliyatta tespit ettiği anakronik olaylar, anlatılar ve kişilikler sebebiyle Hermetizmi apokrif, senkretik ve uydurma olarak göstermesidir. Hatta Casaubon, Hermetik külliyatın Helenistik ve Roma Mısır'ında paganlara Hristiyanlığı şirin gösterme çabasıyla yazılmış metinler olduğunu bile ileri sürmüştür. Bugün hala tartışılan bu değerlendirmeler doğru olsa bile, Hermetizmin Yeni Çağ'da oynadığı rolün öneminden bir şey eksiltmez. Ancak ne yazık ki 20. yüzyıla kadar Avrupalı akademisyenler arasında her türlü doğu geleneğinden kaçınmak ve tüm bilgeliği metinlerini Antik Yunan klasiklerinde aramak gibi oryantalist bir yaklaşım ortaya çıktı. Böylece 19. yüzyılda bilim ve felsefe tarihi Avrupamerkezci/oryantalist bir yaklaşımla yeniden yazılırken -ekonomik ve kültürel sömürgecilik faaliyetlerinin doğal bir sonucu olarak- Hermetik metinlerin Avrupa aydınlanması ve Bilimsel Devrim çağı üzerindeki etkisi ya göz ardı edildi ya da silinmeye çalışıldı.

Kaynakça

Altunay, Erhan. "Zümrüt Tablet Metninin Tarihi". *Ezoterik ve Okült Kaynaklar Sitesi*. Erişim 29 Ocak 2021. http://www.hermetics.org/Zumrut_Tablet.html,

- Altunay**, Erhan. *Peygamber Enok'un Kitabı*. İstanbul: Hermes Yayınları, 14. Baskı, 2019.
- Bernal**, Martin. *Kara Atena*. çev. Özcan Buze. İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Baskı, 2016.
- Cropper**, William. H., *Büyük Fizikçiler*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar 1. Baskı, 2005.
- Dobbs**, Beety Jo Teeter. *The Janus Faces of Genius: The Role of Alchemy in Newton's Thought*. Cambridge University Press, 1992.
- Ebeling**, Florian. *Hermes Trismegistos'un Gizemi*. çev. Mehmet Ali Erbak. İstanbul: Omega Yayınları, 1. Baskı, 2017.
- Eflâtun**, *Phaidros*. Çev. Hamdi Akverdi. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Eliade**, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2*, çev. Ali Berktaş. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2017.
- Eliade**, Mircea. *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*. çev. Cem Soydemir. Ankara: Doğu Batı Yayıncılık, 2016.
- Fortune**, Dion. *Mistik Kabala*. çev. Murat Sağlam. İstanbul: Hermes Yayınları, 4. Baskı, 2017.
- Gökdemir**, Orhan. "Aydınlanma Cüretli İnsanların İşidir". *Aykırı Akademi*. Erişim 28 Ocak 2021. <http://aykiriakademi.com/dusunce-balonu/dusunce-balonu-gorus-analiz/giordano-bruno-aydinlanma>,
- Keynes**, John Maynard. *Essays in Biography*. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Kılıç**, Mahmut Erol. *İslâm Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, İstanbul: MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Kılıç**, Mahmut Erol. "Hermes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 28 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hermes>

- Kuhn**, Thomas S.. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Alan Yayıncılık, 4. Baskı, 1995.
- Mead**, Robert Stow Mead. *Thrice-Greatest Hermes*. London: Watkins, Vol. 2, 1906.
- Newton**, Isaac. *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 1. Baskı, 1998.
- Özlem**, Doğan. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Notos Yayınevi, 2. Baskı, 2015.
- Picknett**, Lynn, - **Prince**, Clieve. *Yasak Evren*. çev. Simge Kaytan. İstanbul: Omega yayınları, 1. Baskı, 2018.
- Rosen**, Edward. "Was Copernicus a Hermetist" in *Historical and Philosophical Perspectives of Science*. ed. Roger Stuewer. University of Minnesota Press, 1970.
- Trismegistos**, Hermes. *Hermetik Öğreti*. çev. Hürrem Gür Türer. İstanbul: Mavi Kalem Yayınevi, 2. Baskı.
- Westfall**, Richard S.. *Isaac Newton'ın Biyografisi*. çev. Orhan Düz. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1.Baskı, 2018.
- Westfall**, Richard S., *Modern Bilimin Oluşumu*, İsmail Hakkı Duru. Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 4. Baskı, 1995.
- Yates**, Frances A., *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, Chicago: University of Chicago Press, 1964.
- Yates**, Frances A., *The Art Of Memory*, Random House-UK, 2014.

